

Bir Şeyhin Çok Yönlü Roller ve Sezgileri: Siyasi ve Dinî Otoritenin Sembolik İfadeleri

Jo-Ann Gross

Çeviren: M. Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU

Erciyes Ü. İlähiyat Fakültesi

"İyi bir hoca müslümanlara faydalı olmalı, aynı zamanda emirler ve sultanlarla içli dışlı olmalı ki; onun ruhânî varlığı, bu yöneticileri halkın yararına çalışmalarını hususunda cesaretlendirsün, onların adaletsizlik ve zulüm yapmalarına da engel olsun."

Zahitlik, siyasî güç ve maddî zenginlik arasındaki birliktelik, bir çok sûfi lider için, İslâm dünyasında geçmişte ve gelecekte yegane bir birliktelik değildir. Bu birlikteliğin mahiyeti ise, ilim adamları tarafından araştırılmaya devam edilen bir konudur. Timur zamanında Nasıruddin Ubeydullah el-Ahrar (1404-1490) ismi zengin, güçlü ve etkili bir şeyhin karakteristik imajını akla getiriyordu. Orta Asya'da on beşinci yüzyıl sonlarında Nakşibendî Tarikatı'nın ruhânî lideri olan Ahrar, Sovyet ve Batı kaynaklarında siyasî, ekonomik ve dinî yönden etkin bir sima olarak tasvir edilmekteydi.² Modern kaynaklar ise onu; ya muhafazakar, köylü

1 Semerkandî'nin, Ahrar'ı tavsif eden bir söylemidir. Semerkandî, *Silsiletü'l-Arifîn*, Institut Vostokovedenia, Taşkent, USSR. 4452-1, v. 101a-101b.

2 Nakşibendiyye tarikatı hakkında yazılan eserlerden bazıları şunlardır: Hamit Algar, "Some Notes on The Naqshbandi Tariqat in Bosnia" Die Welts des İslams, 13, 1971, ss. 168-203; Algar, "Bibliographic Notes on Naqshbandi Tariqat", Essays on Islamic Philosophy and Science içinde, ed. Albert Haurani, State University of New-York 1975, ss. 254-259; Algar, "The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance" Studia Islamica, 44, 1976, ss. 123-152; F. Babinger, "Zur Frühgeschichte des Naqshbandi Orders" Der Islam, 13, 1923, ss. 105-107; J. P. Brown, The Darvishes or Oriental Spiritualism, London, Frank Cass and Co., 1968, 3. Baskı, ss. 435-446; W. E. Fusfeld, *The Shaping of Sufi Leadership in Delhi: The Naqshbandiyya Mujaddidiyya, 1750-1920*, Doktora, University of Pennsylvania, 1981; J. Gross, *Khoja Ahrar: A Study of The Perceptions of Religi-*

bir şeyh ya da tam tersine sahip olduğu büyük vakıf holdinglerine dayanarak ekonomik yönden güçlü bir şahsiyet olarak takdim etmektedirler.³ Şüphesiz ki Ahrar, Timur toplumunda güç ve otoriteye oldukça çok ilgi gösteren dini bir liderdi. Fakat bu güç ve otoritenin gerçek büyüklüğü ve onun farklı rollerinden kaynaklanan popüler sezgileri, Ahrar'ın hayatı ve Timur siyasî tarihini inceleyen mevcut bir çok modern kaynak ışığında tekrar değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır.

Vakayiname (*choronicle*)⁴ ve biyografi türü metinler, Ahrar'a siyasi nüfuz sağlayan sezgilerinin çok yönlü olduğunu ve bu sezgilerin, Nakşibendi tarikatı dünyasına, Timur'un sarayına ve yazarların dünya görüşleri ile deneyimlerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu yazının amacı, biyografi ve vakayiname türü eserlerde takdim edildiği gibi, Ahrar'ın politik rolüne dair olan sezgilerinin çeşitliliğini ve bu rol ile Timur döneminin ekonomik, politik, dinî ve sosyal sistemi

ous Power and Prestige in The Late Timurid Period, Doktora, Nex-York University 1982, ss. 49-59; A. Haurani "Sbaikb and Naqshibandi Order" *Islamic Philosophy and The Classical Tradition*, ed. Stern and Haurani, University South Carolina 1974, ss. 89-103; D. Magoliouth, "Naqshiband", *Encyclopedia of Islam*, İst. ed., s. 841; M. Mole, "Quelques Traités Naqshibands", *Farhang-i İrân Zamin*, 6, 1957, ss. 275-323; M. Mole, "Author du Dare Mansour: l'apprentissage mystique de Baha al-Din Naqshband", *Revue des Etudes Islamiques*, 1958, ss. 35-36; K. A. Nizamî, "Naqshbandi Influence on Mughal Rulers and Politics", *Islamic Culture*, 39, 1965, ss. 41-52; H. A. Rose, "Some Problems and Nasbandi History", *The Indian Antiquary*, 52, 1923, s. 204; T. Yazıcı, "Naqshband", *İslam Ansiklopedisi*, 20, 1964, ss. 52-54.

3 Hoca Ahrar hakkındaki modern araştırmaların büyük bir kısmı Sovyet araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: R. A. Naibev, A. A. Maichanov, P. P. Ivanov ve en çok dikkate değer olanı V. V. Barthold. Sovyet araştırmacılar genellikle Hoca Ahrar'ı, gücünü haksız olarak ruhani pozisyonundan alan ekonomik güç sahibi bir figür olarak tasvir etmişlerdir. Barthold, Ahrar'ı Orta Asya tarihinin arka planındaki etkili bir güç olarak görmüştür. Nitekim ona göre Ebu Said'in saltanatı, "biçbir kültüre karşı düşmanca davranmayan dervişlerin hakimiyeti tarafından te'sis edilmiştir." V. V. Barthold, *Four Studies on The History of Central Asia*, c. 2, (çev: Mi-norsky), Leiden, 1962, s. 168. Ahrar'ın mal-mülkle muamelesi hakkındaki dökümanların koleksiyonunu basan O. D. Cheknovic, biyografilerde Ahrar'ın siyasi gücünün abartıldığına inanmaktadır. Cheknovic, tarihi problemlerin Ahrar'ın mevcut sezgilerine bağlanmak suretiyle izah edilmesi hususunda olduğu gibi, onun siyasî rolünün mahiyeti ve derecesini de sorgulayan ilk kişi idi. O. D. Cheknovic, *Samarkandiske Dokumenty 15-16yy. Moskow*, 1974. Ahrar'ın vakfı hakkında bkz. Z. A. Kutbaev, "An Interesting Document for The Agraban History of Central Asia" *Obschestvennie Nauk v Uzbekistane*, 12, 1968, s. 36; Kutbaev, "A History of The Waqf Land Of Hoca Ahrar and His Descendants", *Akademia Nauk Uzbekskoi SSR. Instuit Voskodoventdija*, 579, Doktora, Taşkent, 1970; M. Rogers, "Waqfiyyas and Waqf-Registers: New Primary Sources for Islamic Architecture", *Kunts der Ori-ents*, 11, 1976-77, ss. 182-196; Rogers, "Central Asian Waqfiyyas of The 15-16. yy.: The Endowments of Khoca Ahrar", (Müslümanlar tarafından kurulan vakıfların sosyal ve ekonomik vechesi hakkında uluslar arası seminerde sunulan bir makale.) 24-28 Haziran, 1979, Jerusalem. Aynı zamanda A. N. Boldyrev'in yazmış olduğu son makalesine bakınız: "Esche Raz Voprosu Khodza Akbrare", *Moskow*, 1985, ss. 47-63.

4 Tarihsel olayları, nedenleri, etkileri, nitelikleri vb. hakkında fikir yürütmeden zaman sırasına göre kaydeden eserler. (çev.)

arasındaki ilişkiyi anlatmaya çalışmaktır.

Ahrar'ın meşrûyetini, otoritesini ve prestijini oluşturmasındaki kabiliyeti, Timur zamanında Orta Asya'da mevcut birkaç ekonomik, politik ve sosyal faktöre bağlanabilir: 1- Dînî şahsiyetlere geniş vakıf holdingleri kurma fırsatı sağlayan toprak sistemi, 2- Merkezî otoritenin zayıflamasıyla sonuçlanan Timur siyasî sistemi⁵, 3- sûfî pîrlerine atfedilen güç ve otoriteye yönelik kültürel anlayışları ihtiva eden dînî inançlar ve 4- Ruhânî prestij ve siyasî bağlılık şeklindeki sembolik sermayenin, arâzi, maddî eşyalar ve vergi gelirleri şeklindeki ekonomik sermayeye dönüşmesine dayandırılan fertler ve gruplar arasındaki ilişkiler.

Komutanlar (amir) yani askerî sınıfın gücü vasıtasıyla, Cengizhan yönetim sistemine ait uygulamaların tekrar edildiği bir dönem açtığı için, Timur zamanı, Orta Asya İslâm Tarihi açısından oldukça önemlidir. Komutanların fiilî (*de facto*) gücü, onların (sultanlara göre) ast olmaları şeklindeki resmî geleneğinden sıyrılarak daha ileri boyutlara sürüklenmeye başlamıştı. Sonuçta sultanlar kendi ülkelerinde, komutanlar ile gittikçe artan siyasî ve ekonomik bir güç kazanan Hoca Ahrar gibi dînî şahsiyetler üzerinde etkin kontrollerini kaybetmeye başladılar. Timur'un ülkesinde askerî sınıf, yıllık gelir toplamı üzerinde imtiyaz sahibi idiler. Fertler ise; soyları, kabilevî üyelikleri, askerî ve dînî statüleri ile zenginliklerine göre sınıflandırıldıkları gibi, siyasî destek, askerî başarı ve ruhânî prestijlerine göre de ödüllendiriliyorlardı. Siyasal meşruluğu ve istikrarı sağlama hususunda komutanların desteğinin temel yapı taşı konumunda olduğu siyasî bir sistemin neticesi olarak; (sultanların aslî, komutanların ise ikincil pozisyonları arasındaki teorik zıtlığa rağmen) komutanların politik destekleri, askerî başarıları ve yönetimdeki performansları "*soyurghal*"⁶ sistemi şeklindeki arazi bağışısı vasıtasıyla ödüllendiriliyordu. Vakıf adı altındaki arâzi holdinglerine sahip olmaları ile

5 Timur devlet mekanizması, Orta Asya ve İran'da Moğol dönemi siyasî ve sosyal sisteminde kumsallaşan Türk-Moğol geleneği içinde kendi müesseselerini oluşturmuştu. Cengizhan ideolojisi ve göçebe bozkır geleneği, appanage denilen toprak sistemi ve siyasî vekalet metodu şeklinde ifade edilmişti. (appanage: Kral tarafından hanedan üyelerine tahsis olunan arazi ya da para. (çn.) Moğolların alışlagelmiş hukuku, sadece Cengizhan'ın baba tarafı torunlarının dünyevi hakimiyete sahip olacakları inancına dayanmaktaydı. Bu sistemin kapalı bir yönü vardı: Hanedandaki her erkek, Cengizhan'ın torunu olmasından dolayı sahip olduğu imtiyazı sayesinde eşit oranda savaş hakkına sahipti. Bu sebeple yönetim hakkı hanedandaki herhangi bir fertten ziyade klanın bütününe dayanıyordu. Bu kabul edilmiş müşterek hükümlerlik, appanage sistemi içinde bölgesel ifadesini bulmuştu. M. Dickson, "*Uzbek Dynastic Theory in The Sixteenth Century*", XXV Trudy Mezhdunarodnogo Kongressa Vostokovedo, 3, 1963, ss. 208-16. Timur Devlet yönetimi hakkında mükemmel bir çalışma için bkz. B. Manz, *Politics and Control Under Tamerlane*, Doktora, Harvard Üniv., 1983. Aynı zamanda bkz. Manz, "*The Ulus Chaghatay Before and After Timur's Rise to Power*", *Central Asiatic Journal*, 27, 1983, ss. 79-100 ve Manz, "*Tamerlane and The Symbolism of Sovereignty*", *Iranian Studies*, 21, I-II, ss. 105-22.

6 Bkz.: A. Belenitskii, "*K İstoriî Feodal'nogo Zemlevladieniya v Srednei Azii i Irâne v Tumurids-*

ruhânî prestij ve dînî otoriteler arasında yapılan ayırım, dînî sınıfın sosyal pozisyonlarında yapılmış olan oldukça önemliydi. Emirlerin arazileri, mevcut şartlar ve Timur hükümdarlığının şahsî iradesine bağlı iken; vakıf sistemi kuruluşundan itibaren "soyurghal"⁷ sisteminden daha çok korunmuş bir arazi idare şekli idi. Sultanlarla ilişkileri daha kalıcı olan ve dînî kurum te'sis eden kişiler, bu tarz bir ilişki içerisinde oldukça güvenli bir pozisyona sahip ve büyük oranda sermaye yığmaktan da daha kazançlı idiler.⁸

Timur zamanı boyunca, Timur sülalesinin baba taraf torunlarından birçoğu, bu sülalenin dünyevî hakimiyetinin getirmiş olduğu imtiyazla etkili hâle gelmişlerdi. Fakat bunlar, askeri gücün önemli bir kısmının ve komutanların kendi bölgelerindeki kuvvetlerinin yerine geçtiler. Ebu Said'in (1451-1468) başarısı, bu sözü edilen noktada idi. Onun meşrûiyetinin ve otoritesinin sürekliliği, elit kesim, komutanlar ve dînî sınıf tarafından devamlı olarak sağlanan siyasî ve dînî desteğin büyüklüğüne bağlı idi.⁹

Aydınlara olduğu kadar komutanlara da gösterilen siyasî ve ekonomik destek, onların karşılıklı sadâkatlarına bağlı idi. İlim adamları -ki onlara gösterilen saygı onların bilgi ve sezgilerinden kaynaklanıyordu- siyasî desteklerini, içten bağlılık ve spesifik (özgün) kültürel eserlerle ifade ediyorlardı. Bu sadâkat, siyasî meşrûiyet ile pekiştirildiği gibi; arâzi bağıışı, muhtelif hediyeler ve başka eko-

kuru epokhu", *Istoriik Marksist*, 4, 1941; I. P. Petrushevskii, "K Istoriit Institutita Sojurgala", *Sovetstvo ve Vostokovedenie*, 6, 1949; ve Bert Fagner, "Social and Internal Economic Affairs", in *The Cambridge History of Iran*, c. 6: Timur ve Safeviler Dönemi, (Peter Jackson ve Laurence Lockart), Cambridge Ün.v., 1986, ss. 491-567. Timur zamanındaki elit tabakanın ayrıcalıkları, başarısız vergi reformu ve arâzi holdingliği konularını ele alan etkileyici bir makale Maria Suptelny'e aittir: "Centralizing Reform and Its Opponents The Late Timurid Period", *Iranian Studies*, 21, 1988, ss. 123-151. Aynı zamanda bkz.: Maria Suptelny, "Socioeconomic Basis of Cultural Patronage Under The Later Timurids", *International Journal of Middle East Studies*, 20, 4, 1988, ss. 479-505. Subtelny, Timurun son döneminde soyurghal'ın mahiyeti ve çeşitli malî muafiyetlerin gelişimini ana hatlarıyla ortaya koymuştur.

7 *Soyurghal*: Moğollarda bir kimseye mülk olarak verilen arazidir. Bu arazi ile birlikte üzerindeki köylünün mülkiyeti de soyurghal sahibine verilirdi. (çev.)

8 Timur zamanı boyunca Ahrar ve Nakşibendî tarikatının ekonomik pozisyonu hakkında ek bir materyal için bkz.: J. Gross, "The Economic Status of A Timurid Sufi Shaikh: A Problem of Conflict of Perception", *Journal of Iranian Studies*, 21, 1988, ss. 84-104. Komutanlar, entellektüeller ve dînî şahsiyetlerden bir kısmının geniş arâzi mülkiyetlerinin 15. yy. sonlarında daha da arttığını gösteren bir takım deliller vardır. Abdurrahman Camî, Ali Şir Nevaî ve Hoca Ahrar'ın malî kazançları bu tür bir eğilimin göze çarpan örnekleridir. Juybârî'nin şeyhleri ile Şeybânî'nin emirlerinin malî kazançları da, bu tür eğilimlerin daha çok telaffuz edilmeye başlandığı bir dönem olan 16. yüzyıldaki benzer örneklerdir.

9 Ebu Said, 1451'de Semerkant'da Abdullah Han'ı yenilgiye uğrattıktan sonra yönetimi ele geçirdi. Şah Ruh'un 1447'de ölümü ve Ebu Said'in 1451'de tahta geçişi arasındaki geçen süre meşhur isyanlar, kardeş kavgaları, kardeş ve baba katli yılları olarak dikkat çekmiştir. Şah Ruh, Timur'un daha önce yaptığı gibi resmen bir mirasçı atamamıştı, dolayısıyla da hâlihazırda sağlam bir yapıda olmayan vekâlet sistemi daha da zayıfladı.

nomik destek şekilleriyle de ödüllendiriliyordu.¹⁰ Komutanlara ve ilim adamlarına benzemeksizin Ahrar gibi dînî liderler, sadece yönetici tabakanın desteğine değil, aynı zamanda toplumun bütün kesimlerinin teveccühüne de sahiptiler. Bu noktada manevî idealleri ile servet biriktirmeleri, devletle ve yargı sınıfı ile olan gizli yakınlıkları arasındaki aykırılık özellikle önemlidir. Güç ve prestijin iki farklı kaynağının bileşimi, (manevî liderlik ve sermaye biriktirme) Hoca Ahrar'ı kudretin eşsiz pozisyonuna yerleştirmişti.

Ahrar'ın hayatı hakkında mevcut dört biyografi vardır:¹¹ İlki Mecâlis-i Ubeydullah Ahrar'dır ki, Ahrar'ın öğrencisi ve damadı olan Celaledin Abdulevvel en-Nişaburî tarafından, 1500 yılında vefatından az önce yazılmıştır.¹² *Silsiletü'l-Arifîn*, Burhaneddin es-Semerkindî (Mevlâna Muhammed Kâdî diye de bilinir.) tarafından yazılmıştır.¹³ Kâdî, Ahrar'la 1480 yılında görüşmüş ve Ahrar'ın hayatının son on yılında da onunla beraber olmuştur.¹⁴ En iyi bilinen ve en kapsamlı eser ise; Nakşibendî Tarikatı ve Ahrar hakkında yazılmış mevcut tek basılı kaynak, *Raşahât Ayn al-Hayat*'tur. Fahreddin Ali b. Hüseyin Vaiz el-Kâşîfî (Şâfî diye de bilinir.) tarafından yazılmış olup 1503-1504 yılları arasında tamamlanmıştır.¹⁵ Ahrar hakkındaki biyografi türü son kaynak; *Menâkıb-ı Abrâr*'dır ki, Ahrar'ın iyi bir öğrencisi ve müridi olan Şeyh Mevlâna tarafından yazılmıştır. Her ne kadar Mevlâna Şeyh'in bizatihi kendisinin bu eseri tamamlayıp tamamlamadığı açık değilse de o, eserin muhtevasını derleyen ve yazan kişi olarak kabul edilmektedir.¹⁶

Biyografiler olarak bu dört eserin temel amacı, Ahrar'ın büyük manevî kabi-

10 Câmî ve Mîr Ali Şîr Nevâî sadece büyük miktarda arâzi bağıışı ile ödüllendirilmediler, aynı zamanda kendilerine ait özel bazı arâzilerin vergisinden de muaf tutuldular. Sultan Hüseyin (1470-1505), Câmî'nin mülkiyetinden "öşr" vergisini ertelemiştir. Diğer bir ferman ise; Mîr Ali Şîr'in geniş arâzilerinin bazı bölgelerini "baraç" vergisinden muaf tutmuştur. A. A. Malchanov, "A Characterization of The Taqs System in Herat in The Time of Ali Şîr Nevâî", Rodanalkhalknik Uzbek Literaturi, Taşkent, 1940, ss. 156-162. Orta Asya'da siyaset ve sanatı inceleyen bir makale için bkz.: "Art and Politics in Early 16. çy. Central Asia", Central Asiatic Journal, 27, 1983, ss. 121-148. Ayrıca ben daha fazla bilgi vermek için M. Subtenly'nin yazısını, "The Vaqfiya of Ali Şîr Nevâî as A Source for The Social and Cultural History of Timurid Horasan" isminde genişlettim. Middle East Association Conference, Los Angeles, California, 1988.

11 Bu yazıda kullanılan kaynaklar şunlardır: Nişaburî, Mecâlis-i Ubeydullah Ahrar, aşağıda Mecâlis olarak iktibas edildi. India Office Dp 890, aynı zamanda Masmûât olarak da bilinmektedir. Kâşîfî, Raşahât Ayn al-Hayat, aşağıda Raşahât olarak iktibas edildi. İnstitut Vostokovendia, Taşkent, USSR., 8237-1. Semerkandî, Kadî Muhammed diye de bilinir-, Silsiletü'l-Arifîn, aşağıda Silsilât diye iktibas edildi. İnstitut Vostokovendia, Taşkent, USSR., 4452-1.

12 H. Ethe, *Catologue of The Persian Manuscripts in The Library of The India Office*, London, Oxford, 1903, s. 1064.

13 *Mecâlîs*, v. 3b.

14 *A.g.e.*, v. 3b, Raşahât, s. 626.

15 *A.g.e.*, ss. 74-79.

16 Mevlâna Şeyh, Şeybânî Han'ın hükümdarlığının sonlarına doğru 1510 yılında vefat etmiştir. O. D. Chekhovich, *Samarkandiskie Dokumenty*, s. 17; *Menâkıb*, v. 1b.

liyetlerini, İslâm'a ve müslümanlara içten bağlılığını ve derin dindarlığını vurgulamaktır. Bu kaynakların her biri, iki temel sosyal imaj üzerinde odaklanmaktadır: Hoca Ahrar tarafından gösterilen davranışın ideal modeli ile diğer insanların, özellikle de yöneticiler ve müritlerin beklediği davranışın ideal modeli. Bu biyografilerde ifade edilen açık mesaj şudur: Ahrar, manevî güç sahibi, şeriate sıkı sıkıya bağlı, coşkulu ve insanların kendisine büyük saygı gösterdiği bir şeyhtir. Her ne kadar bu biyografi türü eserler büyük ölçüde Ahrar tarafından gösterilen kerametlerin tasvirlerini veya onu vafeden söylemleri, ya da onun başka üstün davranışlarını (*âdâb*) ihtiva etseler de, aynı zamanda bu eserler, Ahrar'ın içerisinde yardımcı bir rol oynadığı iddia edilen spesifik siyasî olayları da zikretmişlerdir. Burada okuyucu, çok geniş bir siyasî çatı altında, Hoca Ahrar tarafından yüklenen dîni aktiviteyi ve mucizevî gücü görebilir.

Biyografiler, Ahrar'ın mikrokozmetik görüşünü ortaya koyarken vakâyinameleler, yöneticilerin ve ümmetin evrensel makrokozmetik görüşünü ortaya koyuyor ve bu kâinat içindeki fertlerin ve olayların önemini tasvir ediyordu. Bu yazının temel ilgi odağı, şu dört tarihî kaynak üzerinde yoğunlaşmıştır: *Habib es-Siyer*, *Ravdât es-Safâ*, *Matla-ı Sa'deyn*, ve *Tarih-i Ebu'l-Hayr Han*.

Bu eserlerden en önemlisi, Abdurrezzak es-Semerkindî (1413-1482) tarafından yazılan *Matla-ı Sa'deyn*'dir. Abdurrezzak, Şah Ruh, Mirza Abdüllatif, Mirza Abdullah, Abdulkâsım Bâbü ve Ebu Said'in emrinde hizmette bulunmuştur.¹⁷ O, Timur tarafından çalıştırılan bir tarihçi ve Herat toplumunun entelektüel bir üyesi olarak, güç timsallerinin değişimine şahit olmuştur.

Timur dönemi boyunca derlenen genel tarih kitapları oldukları için, *Ravdât es-Safâ* ve *Habib es-Siyer*, bir Timur tarihi olan *Matla-ı Sa'deyn*'e benzemeksizin geniş bir perspektife sahiptirler. Bu eserler, insanın yaratılışı ile başlayıp çağdaş Timur tarihi ile biterler. *Ravdât es-Safâ*'nın müellifi olan Mirhan (1433-1498) da Abdurrezzak gibi, Ebu Said, Sultan Hasan, Sultan Ahmet ve Hoca Ahrar'ın çağdaşındır. Eğitilmiş bir seyyid ailesine mensup olan Mirhan, Herat'ta yaşamış ve orada Ebu Said'in yakın danışmanı ve Nakşibendî tarikatına mensup, şair Mir Ali Şir Nevâî tarafından korunmuştur.¹⁸ *Habib es-Siyer*'in müellifi Handamir de aynı zamanda Herat'da Mir Ali Şir Nevâî tarafından korunmuş ve daha sonra Sultan Hüseyin'in büyük oğlu, Timur soyunun son sultanı Bediü zaman'ın hizmetinde çalışmıştır. Handamir, bu eseri yazmaya 1523 yılında başlamış ve Safevî hükümler-

17 E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, c. III, Londra, Cambridge Üniversitesi baskısı, 1969, ss. 428-430; C. A. Storey, *Persian Literature, A Bio-Bibliographic Survey*, c. I, Londra: Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1970, ss. 293-298.

18 Browne, ss. 431-433; Storey, ss. 92-101. İlim adamları, Sultan Hüseyin'in tarihi ile başlayan *Ravdât es-Safâ*'nın yedinci ciltinin Mirhan'ın torunu Handamir tarafından yazıldığı kanaatinde idler. Bu sebeple Ebu Said'in 1469 yılında ölümü sonrası vuku bulan olaylar için *Habib es-Siyer* çok değerli bir kaynaktır.

lığı altında tamamlamıştır.¹⁹

Biyografi türü dördüncü kaynak, *Tarih-i Ebu'l-Hayr Han*, bu tarz eserler arasında, Ahrar'ın çağdaşı tarafından yazılmayan tek eserdir. Bu eser, Şeybânî Suyuncuk Han (ö. 1525)'in danışmanı Mesud b. Osman-ı Kuhistânî tarafından yazılmış umumî bir tarih kitabıdır. Her ne kadar Kuhistânî, gerçekte bu eseri, Abdullâh Han'ın kısa saltanatı (1539-1540) esnasında yazmış olsa da eser, Özbek Han ve 1540-1551 yılları arasında hüküm süren Sultan Abdülatif Bahadır Han'ın istekleri üzerine yazılmıştır.²⁰ *Tarih-i Ebu'l-Hayr Han*'ın siyâsî ve dünyevî içeriği diğer kaynaklardan farklıdır. Çünkü Kuhistânî, Ahrar'ın ölümünden yaklaşık elli yıl sonra Şeybânî Han'ın hizmetinde çalışıyordu. Bu dönemin perspektifini de hiçbir vakâyınâme vermediği için, mezkûr eser çağdaşı kaynaklardan farklı bir konumdadır. Bu eserin özel bir üne sahip olmasında iki faktör vardır: Birincisi; Kuhistânî'nin hayatı boyunca, sûfî bir ermiş olarak Ahrar'ın ünü, özellikle Semerkant bölgesinde, Kuhistânî'nin doğum yeri olan Ura-Tübe'de çok iyi tesis edilmişti. İkincisi; Kuhistânî, farklı bir hanedânın egemenliği altında yazıyordu ki, bu sebeple daha önceki dönemler hakkında bir ön yargıya sahip olabiliirdi.

Biyografilerde Ahrar, araştırmanın hem olayı, hem de konusudur. Buna karşılık vakâyınâmelerde Ahrar, oldukça önemsiz bir figürdür ve sadece tarihî önemi olan bazı olaylarla, özellikle ilgili olduğu zaman zikredilir. Fakat daha sonraki mâlûmatlarda tarihî ve biyografik açıklamaları, karşılaştırmalı ve karşıt vurguları, durumları ve anlamları bir araya getirmek mümkündür.

Metinde biyografilerin ve vakâyınâmelerin farklı tarihî kavramlara sahip olduğu imâ edilmiştir. Ahrar'ın biyografisini yazanlar için Hoca Ahrar, merkezî bir figür idi. Zaman çizgisel değildi ve içinde spesifik hikâyeler anlatılan bir düzlem olarak da ifade edilmemişti. Anlam, hikâyenin gerçek olaylarından değil de, hikâyenin sembolik, dînî ve rûhânî ifadelerinden ortaya çıkarılmıştı. Vakâyınâmelerin tarihî kurgusu; yaratılıştan itibaren hâli hazırdaki zamana kadar çizgisel olarak görünen siyâsî bir dünya anlayışı şeklinde idi. Bu tarz eserlerde olaylar, Timur saltanatının ilk bölümünü oluşturduğu kronolojik bir çatı içerisinde düzenlenmiştir. Onlara göre anlam sultanların hükümranlıkları esnasında vuku bulan olayların tasvirinden çıkarılıyordu. Sonuç olarak; dünyayı anlamlandırmaya yarayan bakış açısı biyografist ve vak'ânüvisler için farklı idi. Bu farklılık ise, metnin yapısında, ferdî olayların ve bizzat fertlerin algılanışında vurgulanıyordu.

Biyografilerde Hoca Ahrar, oldukça etkili, ilham sahibi, becerili ve ferdiyete saygılı bir kişi olarak görülüyordu. Bu sezgiler yazarların, Ahrar'ın manevî pozisyonu, güçleri ve kabiliyetleri hakkındaki değer yargılarına dayanmaktaydı. Mesela; Ahrar'ın savaş meydanlarındaki kerâmetvârî fiilleri hakkında sıkça tekrarla-

19 Storey, ss. 101; 101-102.

20 A.g.e., ss. 110-111; Y. E. Bregel, *Prediskskata Literature*, c. I, Moskova, 1972, ss. 397-399

nan örnekler, onun sahip olduğuna inanılan gücü sembolize etmekteydi.

Ahrar'ın biyografistleri, eserlerinde, onun uzlaştıncı ve öğüt verici olmasını, üstlendiği görevleri yerine getirmedeki kararlılığını ve kerâmetlerini tasvir ederken, Ahrar'ın gücü, kabiliyetleri ve etkisi üzerine olan inançlarını pekiştirmişlerdir.²¹ Ahrar, sadece müslüman halkı savunma ve adaleti destekleme hususlarındaki görevlerini yerine getirmiyordu, aynı zamanda sahip olduğu bu gücü ve kabiliyeti pekiştiriyordu. Bu açıdan bakıldığında mevcut siyasî yapı Nakşibendî tarikatından ayrı değildi. Aksine uygulanan sûfî öğretisine dayanmakta idi.

Vak'ânüvisler de aynı şekilde Ahrar'ı şeyh, pîr ve dînî bir lider olarak görüyorlardı, fakat biyografistlerin aksine onlar, Ahrar'ı kendi dünyalarından farklı bir dünyada yaşayan bir şahsiyet olarak algılıyorlardı. Onlar için Ahrar, belirli bir zaman ve mekânda yaşayan dînî bir şahsiyet idi. O, siyasî olaylar üzerindeki kabiliyetleri ve Timur toplumdaki ictimâî-dînî pozisyonundan dolayı kolayca anlaşılammaya başlamıştı. Bu noktada manevî inanç alanında biyografistlerin ve vak'ânüvislerin görüşleri birbirine karışmakla beraber, Ahrar'ın siyasî davranışı hakkında bir ittifak ortaya çıkıyordu. Ahrar'ın, Ebu Said'in kişisel hayatında olduğu kadar hükümdarlığındaki konumu bir tartışma konusu idi. Ahrar, Ebu Said'i motive etmişti, çünkü onun manevî gücü bu motivasyonu ortaya çıkarmıştı. Ebu Said, Ahrar'ı dinliyordu, çünkü o, Ahrar'ın anlayışının bizzat kendi anlayışından daha yüksek derecede isabetli olduğuna inanıyordu. Yine Ebu Said, Ahrar'la istişare ediyordu, çünkü o, Semerkant ve Buhârâ'daki mahallî ve dînî nüfus üzerinde oldukça etkili bir şahsiyet idi. Ve yine Ahrar, uzlaştıncı ve öğüt verici idi, çünkü o, Allah'ın halifesi idi ve bu sıfatla da mevcut siyasî yapının dışında idi. Ahrar'ın huzuru ve diğer faaliyetleri arzulanması, politik bağlılığa dayanan ideolojik bir istek olmayıp -her ne kadar siyasîlerin bunu kullanma ihtimalleri olsa da- Allah'a inanç ve müslüman toplumun huzura ve adalete kavuşmasına yönelik bir istektir.

Timur siyasî yapısı dışında kalması sebebiyle tarihçilerin bir bölümünde Ahrar'ı takdir etme hususunda bir isteksizlik vardı. Vak'ânüvislerin tamamı ise Ahrar'ı, Ebu Said ve Sultan Ahmed'in daima kendisine danıştığı etkili bir şahsiyet olarak gösteriyorlardı. Böyle olmakla beraber, onlar, olayları tasvir ederken Ahrar'ı, hakim stratejiler ve kararlardaki doğrudan sorumluluğu hususunda nadiren takdir etmişlerdi. Ahrar'ın efsanevî kabiliyetleri, manevî etkisi ve ilhamı hakkındaki bütün görüşler gerçek hayat hikâyesinden ayrı müzakere edilmişti. Vak'ânüvisler Ahrar'ın, Ebu Said ve Sultan Ahmed nezdindeki etkili pozisyonunu inkâr

21 Ahrar'ın şu dört olayla ilgili, özellikle de Ebu Said'in başarısı, Sultan Ahmed'in 1454'te Semerkant'ı alması, Şah Ruh'un 1462-63 yılları arasındaki hakimiyeti ve Sultan Ahmet, Ömer Şeyh ve Mahmut Han arasındaki mücadelenin çözüme kavuşmasında oynamış olduğu rolün açıklamaları ve tasvirleri için bkz.: J. Gross, 1982.

etmemişler, fakat onun etkisini efendilerinin etkisine göre daha ikincil bir pozisyonda görmüşlerdir.

1451'de Ebu Said'in saltanatu ele geçirmesini takip eden olay da Ahrar'ın siyasi pozisyonu, vak'ânüvis ve biyografistlerin farklı bakış açıları ile gözden geçirilebilir.²² Aşağıda, karşılaştırılıp aralarındaki farklar gösterilecek olan izahatlar, *Matla-ı Sa'deyn*, *Tarib-i Ebu'l-Hayr Han* ve *Raşabât Ayn al-Hayat*'da geçen açıklamalardır.

Abdurrezzak, *Matla-ı Sa'deyn*'de, Sultan Abdullah ile Ebu Said arasındaki son savaşı takip eden olaylardan bahsederken Hoca Ahrar'ı hiç zikretmemiştir.²³ Hatta Ebu Said'in sıkça Allah dostlarının ve şeyhlerin yardımını aradığına işaret etme münasebetiyle Ebu Said'den ilk kez bahsederken bile Hoca Ahrar'ı özellikle zikretmemiştir. Her ne kadar Abdürrezzak, Özbek Ebu'l-Hayr Han'ın Ebu Said'in başarısındaki rolünü zikretmiş olsa da o, aynı zamanda bu başarıyı ilahî bir desteğe bağlayarak açıklıyordu.²⁴

Abdürrezzak, Özbek Han'ın, Ebu Said'e yardım edilmesini emrettiğini, iki ordunun Semerkant üzerine yürüdüğünü ve sonuçta da Ebu Said'in Mirza Abdullah'ı mağlup ettiğini ifade ederek; Özbek Han'ın yardımını çok önemli bir faktör olarak ortaya koymamıştır.²⁵ Sadece kırk sayfa sonra ise Abdürrezzak, Mirza Babur ve Ebu Said arasında 1454'te vuku bulan bir savaşı müzâkere ederken, Ahrar'ı ve onun Ebu Said'le olan ilişkisinin onun 1451'de tahta geçmesinden daha önce olduğunu ilk kez zikretmiştir.²⁶ Bu yapısal durum, tesadüfi görünmemektedir. Daha doğrusu Ahrar'ın, Ebu Said'in başarısındaki rolü ve gücü hakkında yazarın kendi görüşünü ortaya koymaktadır. Abdürrezzak, Ebu Said'in tahta geçişini ilk kez anlatırken, Hoca Ahrar'dan hiç bahsetmeyebilir. Çünkü o, Timur sultanlarının başarısının büyüklüğünü ve Ebu Said'in hükümrانlığının önceden belirlenmiş bir mahiyette olduğunu vurgulamak istememiştir. Ebu Said ve Babur

22 Süfîlerle siyasi şahsiyetler arasındaki gizli birliktelik yeni değildir. Seyyid Baraka'nın Timur'la olan ilişkisi, Bahaüddin'in Timur'un sarayıyla olan ilişkisi gibi iyi bilinmektedir. Diğer örnekler de; Muhammed Parsa'nın Şah Ruh ile; Ahrar'ın ise Ebu Said, Sultan Ahmed ve Ömer Şeyh ile olan yakın ilişkilerinde olduğu gibi Nakşibendî şeyhlerinden oluşmaktadır. Babur Şah, Ahrar'ın halifelerinden olan Hoca Muhammed Kâdî üzerinde oldukça etkili idi. Ahrar'ın, Hoca Ebu Şanid ve Hoca Kalan gibi torunları da, Babür'ün fethinden sonra Hindistan'a gelerek bu geleneği burada devam ettirmişlerdir.

23 Abdurrezzak, Semerkandî, *Matla-ı Sa'deyn*, Tahran, 1949, c. II, ss. 987-988.

24 A.g.e., ss., 1014-1019.

25 A.g.e., ss., 1020-1022.

26 A.g.e., s., 1062. Bu pasaj şu şekildedir: "Ebu Said henüz kraliyet tahtına çıkmamışken ülkenin muhtelif yerlerinde dolaşıyor, gerçek bir rehberin kılavuzluğunu ve yardımını arıyordu. Bir gün, Hoca Nasıruddin Ubeydullah hazretleriyle görüşme şerefine nail oldu. Hazret, hoş bir öngöründe bulundu ve dünya hakimiyeti fikrini Mirza Sultan Ebu Said'in aklına soktu. Ebu Said, kendini daima bu hazretin vekili saydı ve şayet onun arzusuna muhalif her hangi bir şeyi yapmaya imkân olduğu hâlde, asla yapmadı."

arasındaki savaşın bu şekilde tasvir edilmesinden sonra, Ahrar'ın Ebu Said üzerindeki ilham kaynaklı ve etkin tesirinin pasajda vurgulanmasından dolayı okuyucu Ahrar'ı, Ebu Said'in kadere dayandırılmış kiralığından ziyade, daha sonraki bir olayla ilişkilendirmektedir.

Kuhistânî'nin, *Tarih-i Ebu'l-Hayr Han*'da bu olaylar hakkındaki tasvirleri, Abdürrezzak'ın yukarıdaki açıklamalarının tam tersinedir.²⁷ Kuhistânî, Ebu Said'in hakimiyetini, ilâhî kadere bağlayan Abdürrezzak'tan farklı olarak, bu başarıyı ilâhî iradeye olduğu kadar Özbek Han'ın gücüne de bağlıyordu. Şöyleki; Kuhistânî, Ebu'l-Hayr Han'ın, Semerkant'da Sultan Abdullah'ı kuşatması esnasında Ebu Said'e yardımındaki desteği ve cömertliği, hatta ona araziye kendi öz malı gibi alma iznini vermesi noktaları üzerinde önemle durmaktadır.

Matla-ı Sa'deyn'de olduğu gibi Kuhistânî de, Buhârâ'daki dînî sınıfın Ebu Said'e yaptığı desteği göz önünde bulundurmuş, Mevlâna Şemseddin'in desteğini de özel olarak iktibas etmiştir. Fakat o, dikkate değer bir şekilde, Ahrar'ı zikretmekten bütünüyle kaçınmıştır. Zafer sonrası olayları tasvir ederken de, Kuhistânî, şeyhülislam ve oğlunun, Semerkant'daki kampında Han'ı ziyaret ettiklerini zikretmektedir. Kuhistânî'nin temel vurguları, kendisinin bu şahıslara olan saygısı kadar, ulemânın da bu tür bir fethi tasvibini gösteren dînî sınıfın itibarı gibi hususlar üzerinde idi. Kuhistânî, dînî sınıfa meyilli olmasını gerektiren bir geçmişe sahipti: O, Semerkant'ta dînî aktivitesi ile meşhur bir bölge olan Ura-Tübe'li olmasının yanı sıra, Orta Asya'da sûfî liderlerin siyasî aktiviteye katılımlarının artmakta olduğu bir dönem olan on altıncı yüzyıl ortalarında yaşamıştı.

Abdürrezzak ile Kuhistânî'nin vakâyınameleri arasındaki önemli bir yapısal paralellik; her ikisinin de, Ebu Said'in başarısını, onun Ahrar'la görüşüyor olmasından ayrı tutmaları noktasındadır. Ahrar hakkındaki yorumlarını, diğer olayları anlatırken veren Abdürrezzak'a benzemeksizin Kuhistânî, konuyla ilgili açıklamalarını, "Hoca Ahrar'ın Üstün Aktiviteleri ve Kerâmetleri" adı altında ayrı bir bölümde vermiştir.²⁸

Kuhistânî'nin Ahrar'ın efsânevî gücü hakkındaki tasviri, doğrudan takdim ettiği hikâye ile kesin bir karşıtlık içerisindedir. Öncelikle o, mevcut bilginin şifâhî olarak aktarıldığına işaret eden bir ifadenin nakledildiğini söyleyerek işe başlamıştır. Bununla beraber o, Ahrar'ın Ebu Said'in fethinde oldukça önemli bir faktör olduğunu ifade eden hikâyeyi nakletmek suretiyle sözlü ifadelere de önem vermiştir. hikâyeye göre Ebu Said, Hoca Ahrar'ın kendisinin hâmîsi olacağını hayal etmişti. Ahrar sadece Ebu Said'in hâmîsi olmuyor, ayrıca onun öğretmeni ve gerçekten askerî başarısını sağlayan etkili bir güç oluyordu. Ebu Said, Ahrar'ın

27 Mesut b. Osman el-Kuhistânî, *Tarih-i Ebu'l-Hayr Han*, Taşkent, Aziatskii Muzei, C478, vv. 2316-2396.

28 *A.g.e.*, v. 240b.

kendisine öğrettiği bir dua ve İsm-i Azam vasıtasıyla başarılı olmuştu ki; bu, onun bu sūfiye olan güven ve inancının açık bir örneğiydi.

Bu hikâyenin içeriği, Kuhistânî'nin bizzat kendisinin de tasavvufî eğilimlerinin olabileceğini göstermektedir. Aynı zamanda Kuhistânî dîni bağlılığından dolayı olsa gerek, Hoca Ahrar'ın, Ebu Said'in zaferinde rol oynadığı genel kanaatine inanmıştı. Kuhistânî bu menkıbevî malzemeyi farklı bir bölümde rivayet ederken güvenilirliği hususunda her hangi bir endişe duymamıştı. Öyleyse o, bu tarihî hikâyede ifade edemediği fikirleri ve değer yargılarını dile getirebileceği ek bir pasaj kullanabilirdi. Her ne kadar politik gücün üzeri ilâhî güç ile kapatılmış olsa da, Kuhistânî, hikâyeyi kutsal insanların siyasî güç ile dolu oldukları ifadesi ile bitirmiştir:

*"Gerçekten de Allah, dünya düzeninin ve krallarla ilgili meselelerin yönetimini kutsal insanların idaresine terk etmiştir."*²⁹

Kuhistânî'nin, Ebu Said'in başarılarını, birbirine paralel olarak fakat iki ayrı tarzda sunması, bir çelişki gibi görünse bile yine de tutarlıdır. İlk hikâyede Ebu'l-Hayr Han, Ebu Said'in başarısının arkasında etkili olan askerî bir güç iken, ikincisinde ise Ahrar'ın manevî gücü, bu başarının temel faktörüdür. Bu ikinci hikâyede Kuhistânî, birinci tasvirin doğruluğunu yalanlamazken, bunu ikincinin bir ilâvesi olarak algılamış olabilir. Her iki hikâye de farklı perspektiflerden çıkarılan siyasî analizleri yansıtmaktadır. Birincisi Şeybânî'nin bakış açısını, ikincisi ise; Ahrar hakkındaki yerel popüler inancı yansıtabilir.

Kuhistânî'nin bu olaylara yaklaşımı, Abdürrezzak'ın yorumu ile, Ahrar'ın biyografisini yazan Kâşifi'nin *Raşabât*'ında vurguladığı yorumu arasında kalmaktadır. Bu biyografide, Hoca Ahrar temel ilgi odağı olduğu hâlde, Ebu'l-Hayr Han hiç zikredilmemiştir.³⁰

Hikâyenin Kâşifi versiyonunda Ahrar, temel karakterdir ve Ebu Said adına hareket eden peygambervârî manevî güç sahibi bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Ebu Said'in Ahrar'ı hayal etmesi, Ahrar'ın keşfi ve benzeri gibi konular hikâyenin ilk bölümünün merkezini teşkil etmektedir. Kâşifi, Ebu Said'in Ahrar'ı aramasını, onunla buluşmasını ve ondan bir *fatıba* istemesini tasvir ettiği zaman hikâye gerçek olayların bir tasvirine dönüşmüştü. Daha sonra Kâşifi, aniden Semerkant'ın fethi olayına geçmiş, fakat bu husustaki incelemesini bir cümleyle sınırlandırmıştır: "...Bu olaydan sonra geniş bir asker topluluğu onun çevresine toplandı ve o, Semerkant'ın fethini düşünmeye başladı."³¹ Kâşifi, şayet Ebu Said, şeriatın doğruluğunu tasdik edip bütün hükümlerini ona göre verirse, yani ideal bir müslüman hükümdar gibi davranırsa, Ahrar'ın ona nasıl dua edeceğini ve na-

29 el-Kuhistânî, *Tarih-i Ebu'l-Hayr Han*, v. 240b.

30 *Raşabât*, s. 520.

31 *A.g.e.*, s. 620.

sıl bir zafer kazandıracağını anlatmaya başlamıştır.

Ebu Said'in Ahrar'a olan güveni, Ahrar'ın Ebu Said'i bir yönetici olarak kabul etmesi ve Ahrar'ın manevî kabiliyetlerinin derecesi daha sonraki efsânevi hikâyelerde iyice kanıtlanmıştı. Her ne kadar Kâşifî, Ebu Said'in Abdullah Han'a karşı olan zaferlerini yazıyor olsa bile bu pasajlardaki temel vurgusu; Ahrar'ın bu olaylarda oynamış olduğu rol ve Ebu Said'in Ahrar'a olan inancı noktasında idi.

Bahsetmiş olduğumuz bu üç örnek metinde, birkaç eğilim ortaya çıkmaktadır. Başarının her bir sebebinin arkasında yazanın hakkında bilgi verdiği yada bağlı olduğu kişi yatmaktadır. Her üç kaynakta da Allah, en yüce ilham kaynağıdır. Fakat her kaynakta vasıta değişiktir. Sonuç olarak Allah'ın iradesi, Ebu Said'in Abdullah Han üzerine olan başarısını determine etmiştir.

Abdürrezzak, Ebu Said'in başansı arkasındaki nihai güç olarak Allah'ı (cc) görüyor ve aynı zamanda daha önceki bölümlerde Ebu Said'i, kahraman olarak O'nun bir velisi şeklinde resmediyordu. O, Ebu Said'i Yüce İrade'nin kendisine güç kazandırdığı bir örnek olarak tasvir ediyordu: "*Abdullah'ın ordusunun çok gelişmiş olduğunu işitince Ebu Said komutanlarına: "Yüce Allah'ın ellerine (kudret) inanın" dedi. Sultan Abdullah bozguna uğramıştı, çünkü Ebu Said'in sultan olacağı, Abdürrezzak'ın deyiimiyle "önceden takdir edilmiş" ti.*

Raşahât'a göre ise; Ahrar, Allah ile Ebu Said arasında bir vasıta idi. hikâyenin baştan sona kapsamı şu şekildedir: Ahrar, Allah'ın iradesi gereğince hareket eden ideal bir şeyh ve aynı zamanda bu iradenin yeryüzündeki cisimleşmiş şekli ve temsilcisidir. Ayrıca o, Ebu Said'in tahta çıkacağını, onun isminin yazıldığı bir kâğıt parçasını sanğının içine koymak suretiyle önceden haber vermiştir.

Ebu Said ordusunun kaderini ve inancını Ahrar'a bağlamıştı. O, şeriata bağlı kalması ve âdil bir hükümdar olması hususunda Ahrar'ın yardım, dua ve vaadlerini istiyordu. Kâşifî de Sultan Abdullah ve Ebu Said arasındaki mevcut savaşta Ebu Said'e zaferi getiren şeyin, Ahrar'ın manevî eylemleri olduğunu ifade etmiştir.

Kuhistânî'ye göre ise; Ebu Said'e yardım eden ilâhî irade ve Ebu'l-Hayr Han, onun başarısındaki iki temel faktördür. Özbek Han'ın yardımı sayesinde Ebu Said, Abdullah'ı yenmiş ve onun Semerkant hakimiyetini ortadan kaldırmıştır. Bu başarıda Ahrar'ın oynamış olduğu mûcizevî rol hakkında daha önce anlatılanları tamamlayan ek hikâye, Kuhistânî'nin aşın sadakati hakkında bilgi verici niteliktedir.

Her ne kadar Ahrar'ın mevcut hadiselerdeki rolünü tespit etmek güç olsa da, Abdürrezzâk'ın her iki anlatımında da Ahrar, bu olaylarla ilişkilendirilmiştir. Böyle olmakla beraber, hem Kuhistânî ve hem de Abdürrezzak, Ahrar'ın oynamış olduğu rolü Ebu Said'in zaferinden ayrı değerlendirmişlerdir. Belki de her iki

yazar; Timur sultanının başarısında Ahrar'ın oynamış olduğu rolün önemini, okuyucuların gözünde daha da aza indirgemek ve ister Ebu Said, ister Ebu'l-Hayr Han olsun Sultanların saygın hükümlerinin oynadığı rolü gündemde tutmak için böyle bir ayırma gitmişlerdir.

Raşabât'ın müellifi Kâşifî, Ebu'l-Hayr Han'ın rolünden hiç bahsetmemiş fakat, Ahrar'ın kerametlerini tasvir etmek sûretiyle onun manevî gücünü kullanarak olayların sonucunu nasıl etkilediğini göstermiştir. Gerçekten de Kâşifî, Hoca Ahrar'ın sembolik eylemlerinin tasvirine oldukça fazla yer verirken normal günlük eylemlerine pek değinmemiştir.

Genellikle mevcut olaylar hakkında kaynaklarda yapılan tasvirler; Ebu Said'in Özbek Han'ın yardımını kabul ettiğine ve onun bir yerde muhtemelen Hoca Ahrar'la buluştuğuna işaret ederler. Her ne kadar hangi bağlamda olduğu pek bilinmese de Ebu Said, 1450 yılından önce Ahrar'ı oldukça iyi tanıyordu.³²

Ahrar'ın bu zaman dilimindeki pozisyonu, Ebu Said'in kendisi ile buluşması ve onun öğüt ve desteğini alması için başlı başına yeterli idi. Bu hususta çok yönlü bir soru akla gelebilir: Ebu Said'in tahta geçişinde Ebu'l-Hayr Han mı, Ahrar mı, yoksa Ebu Said'in bizzat kendisi mi etkili olmuştur? Bu husus yazar için önemli değil midir? Çoğu fert ve grup tek bir rol oynamıştır. Gerçek olayların tasviri ise; anlayışların, bağlılıkların ve tarihî metinlerin çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bu makalede, birçok yazılı örnek incelenmek sûretiyle, muhtemel farklı anlamların algılanabileceği ve bunların hepsinin halkın özel bir kesiminin realitesi olduğu gösterilmiştir. Ahrar'ın siyasî etkisinin mahiyeti ve kapsamının ne olduğu fikri kapalı bir fikir değildir. Fakat bu görüş, Nakşibendi tarikatı üyeleri, Timur'un maiyetindekiler ya da tarihi geçmişe dönük olarak değerlendiren tarihçiler tarafından algılanan, gerçeğe mi yoksa sembole mi dayalı olduğu pek belli olmayan kararsız bir görüştür. Ahrar'ın siyasî etkisini tanımlamak, onun temsil ettiği muhtelif şeyleri tanımlamaktır. Bu durum kaynaklarda; şeyhin dinî görevlerini yerine getirmesi ile siyâsî görevlerini yerine getirmesi arasında değişmiştir.

Tavsiyelerde bulunan ve aracı konumunda olan bir şahsiyet olarak Ahrar, sürekli olarak siyâsî olayların içinde ve dışında kalmıştır. Bir aracı olarak o, huzuru sağlamak için hizmet ederek Allah'ın ve sultanın temsilcisi olmuş, tavsiyelerde bulunan bir kişi olarak ise, tavsiyelerini geniş bilgisi ile tayin etmiş ve desteklemiştir. Olaylar dünyası ile manevî dünya arasındaki birleştirici halka, Ahrar idi. Siyâsî konularda tavsiyelerde bulunma ve farklı dünyalar arasındaki aracı olma kapasitesi ile o, bu halkayı daha da kuvvetlendirmiştir. Bu da göstermektedir ki şeyhler, tarikatların farklı gerçeklikleri içine dalmış fertlerden kurulu bir grup değildirler. Onlar emirler ve entelektüeller gibi toplumun bir çok farklı düzlemin-

de yaşıyan fertlerdir. Böylece diğerlerinde olmayıp da Ahrar gibi şeyhlerde bulunan temel nitelik, onların kutsallıkları ve sadece sūfîlerin elde edebilecekleri manevî mülkiyetleridir.*

* Bu makale, Jo-Ann Gross tarafından New-York Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Literatürleri Bölümüne sunulan doktora tezinin belirli bir bölümü temel alınarak hazırlanmıştır: *Jo-An Gross, Khoja Abrar: A Study of The Perceptions of Religious Power and Prestige In The Late Timurid Period*, 1982, Naqshibandis, (Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order) içinde, (109-121), 2-4 Mayıs, 1985, ed.: M. Gaborieau, A. Popovic ve T. Zarcone, İstanbul 1990.